

Maahanmuuttajien kokemuksia ammatilliseen koulutukseen valmistavasta koulutuksesta

Sanna Eloholma, Elina Kauppila

Voidakseen harjoittaa Suomessa jotain ammattia, maahanmuuttajat tarvitsevat usein suomalaisen ammattitutkinnon ja koulutuksen. Ammatillisen perustutkinnon suorittamiseksi maahanmuuttajien on hakeuduttava ammattikouluun, jossa pärjätäkseen maahanmuuttajat tarvitsevat hyvää suomen kielen taitoa, opiskelutaitoja ja tietoa suomalaisesta koulukulttuurista ja yhteiskunnasta. Maahanmuuttajien koulutuspolun jatkuvuuden turvaamiseksi on kehitetty vuoden kestävä ammatilliseen koulutukseen valmistava koulutus, joka lyhennetään MAVA-koulutukseksi. MAVA-koulutuksen tavoitteena on antaa maahanmuuttajalle tarvittavat valmiudet ammattikoulussa opiskeluun ja iso osa koulutuksesta muodostuu suomen tai ruotsin kielen opiskelusta (OPH 2008).

MAVA-koulutus tutkimuksen kohteena

MAVA-koulutusta on järjestetty vuodesta 1999 alkaen ja vuonna 2009 sitä järjestettiin jo yli 50 ammattioppilaitoksessa (Nissilä 2009, 14). MAVA-koulutuksen suuresta kysynnästä kertoo joka vuosi kasvava opiskelijoiden määrä. Lukuvuonna 2008-2009 hakijoita oli melkein kaksinkertainen määrä koulutukseen hyväksytyihin nähden (Kapanen & Kantosalo 2009, 52–53).

Suomen kielen oppiminen on keskeisessä roolissa MAVA-koulutuksessa. Kielen oppimisella nähdään olevan suuri merkitys integraation kannalta (esim. Tarnanen & Pöyhönen 2011; Bergbom & Giorgiani 2007). Tutkimuksessamme halusimme selvittää, miten MAVA-koulutus täyttää tavoitteensa kouluttautumisen mahdollistajana ja minkälainen rooli MAVA-koulutuksella on maahanmuuttajien työllistymisessä ja osallisuuden kokemuksen muodostumisessa. Tutkimuksemme tukeutui parhaillaan käynnissä olevaan Osallisena Suomessa -hankkeeseen. Hankkeen tavoitteena on luoda kattava kotoutumisjärjestelmä, jossa eritaustaiset maahanmuuttajat otetaan huomioon erilaisten kotoutumispolkujen avulla (Pöyhönen, Tarnanen, Vehviläinen, Virtanen & Pihlaja 2010).

Keräsimme tutkimusaineiston ryhmäkeskustelun ja yksilohaastattelujen avulla eteläsuomalaisessa MAVA-koulutusta järjestävässä ammatillisessa oppilaitoksessa. Ryhmäkeskusteluun ja yksilohaastatteluihin osallistui kuusi 19–38-vuotiasta eri maista kotoisin olevaa opiskelijaa, joiden lisäksi haastattelimme MAVA-koulutuksen ryhmänohjaajaa ja opinto-ohjaajaa. Yksilohaastattelut toteutettiin teemahaastatteluina. Tutkimusaineistoa analysoidessamme tarkastelimme, miten opiskelijoiden tarpeet ja MAVA-koulutuksen tavoitteet kohtaavat. Tulosten pohjalta nostimme ajatuksia MAVA-koulutuksen kehittämiseksi. Samalla

pohdimme, mitkä tekijät MAVA-koulutuksessa edistävät tai vaikeuttavat maahanmuuttajaopiskelijoiden kokonaisvaltaista integroitumista suomalaiseen yhteiskuntaan.

Halu oppia suomen kieltä ja päästä työelämään

Pääasiassa opiskelijoiden kertomat kokemukset MAVA-koulutuksesta olivat hyvin myönteisiä. Opiskelijat kokivat MAVA-koulutuksen tarpeelliseksi ja vaikuttivat olevan tyytyväisiä MAVA-koulutukseen kokonaisuutena. Kielitaidon kehittyminen ja työharjoittelut MAVA-koulutuksen yhteydessä koettiin erityisen hyödyllisiksi. Opiskelijat nostivat esille opiskeluryhmän ja opettajien merkityksen ja kertoivat saaneensa koulutuksesta uusia ystäviä, minkä voidaan katsoa vaikuttavan myönteisesti kotoutumiseen. Näiden myönteisten havaintojen lisäksi tuomme tässä artikkelissa esille myös MAVA-koulutukseen liittyviä epäkohtia, ristiriitaisuuksia ja haasteita, koska uskomme sen olevan merkityksellistä tietoa MAVA-koulutuksen kehittämisen kannalta.

Koulutuksen kohderyhmä periaatteissa ja käytännössä

MAVA-koulutukseen osallistuvat opiskelijat ovat suurimmilta osin 21–40-vuotiaita aikuisia (Kapanen & Kantosalu 2009, 52–53). Opiskelijoiden ikäryhmän poikkeavuus siitä ikäluokasta, joka MAVA-koulutuksen kohderyhmäksi on asetettu, aiheuttaa omat haasteensa koulutuksen suunnittelulle ja luo tarpeen kehittää koulutusta. Tutkimuksemme osallistunut oppilaitos ei ollut ikäjakaumaltaan poikkeuksellinen.

Opiskelijoiden haastatteluissa ilmeni monia seikkoja, jotka liittyvät siihen, että koulutus ei vastaa opiskelijoiden tarpeita heidän ikänsä takia. Haastateltujen opiskelijoiden ikäisillä aikuisilla on luonnollisesti erilaiset tarpeet kuin peruskoulusta pääseville tai muuten hyvin nuorilla henkilöillä, joille MAVA-koulutus on alun perin kehitetty. Moni MAVA-koulutuksessa oleva opiskelija on ikänsä takia ehtinyt jo aikaisemmin opiskella jotakin ammattialaa tai heillä on useamman vuoden työkokemus joltakin alalta. Heillä ei ole tällöin välttämättä motivaatiota opiskella enää useampaa vuotta tai ainakaan opiskella sisältöjä, jotka he kokevat jo hallitsevansa. Lisäksi perheelliset opiskelijat joutuvat myös huolehtimaan vakaasta toimeentulosta, ja haluaisivat siksi päästä mahdollisimman nopeasti töihin usean vuoden opintojen sijaan.

Keskustelua kielitaidon riittävydestä

Maahanmuuttajien työllistymisen esteenä on pidetty puutteellista suomen kielen taitoa ja epäilyjä kielitaidon riittämättömyydestä. (Bergbom & Giorgiani 2007, 66.) Forsander puhuu suomalaisuusvajeesta, jonka voi tulkita selittävän myös maahanmuuttajien heikkoa työllisyystilannetta. Maahanmuuttajilta nähdään puuttuvan jotain, koska he eivät ole suomalaisia ja tätä vajetta yritetään paikata erilaisten koulutusten avulla. (Forsander 2004, 206–207.) Useimmat haastattemistamme opiskelijoista kokivat, että heillä ei ole riittävää suomen kielen taitoa työllistyäkseen. He pitivät yhtenä työllistymisen edellytyksenä myös suomalaista tutkintoa. Eräs haastattemmamme opiskelija näki suomen kielen oppimisen edellytyksenä työharjoitteluun pääsemiselle ja sitä kautta työllistymiselle. Toinen taas kertoi huomanneensa työharjoittelussa, ettei hänen kielitaitonsa ole vielä riittävä ja hakeutuneensa sen vuoksi MAVA-koulutukseen opiskelemaan.

Vaikuttaa siltä, että haastateltavat olivat itsekin hyväksyneet yhteiskunnan välittämän ajatusmaailman siitä, että heillä ei ole riittävää suomen kielen taitoa. Kokemus kielitaidon riittävydestä on kuitenkin subjektiivista (Tarnanen & Pöyhönen 2011, 143). Eri aloilla tarvitaan erilaista kielitaitoa ja tämän tulisi näkyä myös ammattialojen kielitaitovaatimuksissa ja ammattikoulujen kielitesteissä. Lisäksi on hyvä muistaa, että kielenoppiminen jatkuu opinnoissa ja työelämässä.

Työssä oppimisen rooli MAVA-koulutuksen osana

Opiskelijat pitivät suomalaisen työelämään ja työpaikkoihin tutustumista tärkeänä ja monet toivoivat MAVA-koulutukseen lisää työharjoittelujaksoja. Ryhmänohjaajan mielestä MAVA-koulutusta pitäisi kytkeä vahvemmin työelämään ja hän pohtii mahdollisuutta, että MAVA-koulutuksesta voisi jatkaa tuetusti työelämään.

Opettaja: ...vaan se, se haluais työelämään ja se vois tuetusti päästä tän vuoden jälkeen, jos olis niinku yhteistyökumppanit, jotka vois, ottais riskin ja kouluttais ne omaan firmaansa töihin.

H: joo..

Opettaja: Ja sitten niissä tapauksissa ku ois joku pohjakoulutus kyllä olemassa..ei ihan metsästä mutta..Et se ois niinku semmonen kehittäminen..enemmän sitä.

Tämä tarkoittaisi sitä, että MAVA-koulutus ei valmistaisikaan pelkästään ammatilliseen peruskoulutukseen. Monelle MAVA-koulutuksen opiskelijalle varmasti sopisi, että MAVA-koulutus valmistaisi yleisemmin opintoihin ja työelämään. Käytännössä harvat opiskelijat jatkavat tälläkään hetkellä MAVA-koulutuksesta ammatilliseen peruskoulutukseen. Maahanmuuttajien voi olla kuitenkin vaikea työllistyä ilman ammatin harjoittamiseen tarvittavaa koulutusta. Tutkimuksemme osoittaa, että vaihtoehtoiset tavat osoittaa ammattiosaamista esimerkiksi oppisopimuksen ja näyttötutkintojen avulla ovat tarpeellisia. Myös yhteiskunnan kannalta olisi mielekäästä saada maahanmuuttajat mahdollisimman nopeasti työelämään, pois tuettavien piiristä yhteiskunnan kehityksen tukijoiksi.

Joka tapauksessa työssäoppimiskaksoja olisi hyvä saada lisää MAVA-koulutukseen. Tätä puoltavat niin opiskelijoiden kuin opettajien haastattelut. Ammattikoulun työharjoittelujen kautta avautuu usein myös työllistymismahdollisuuksia. Jotta opiskelijat hyötyisivät työharjoittelusta, olisi tärkeää, että opiskelijat pääsisivät harjoittelemaan juuri haluamalleen työalalle. Tämä tarkoittaisi sitä, että MAVA-koulutuksella tulisi olla monipuolisesti yhteistyökumppaneita eri yrityksiin ja kaupungin työpaikkoihin. Maahanmuuttajien saaminen työharjoitteluun yrityksiin edistäisi myös asenneilmaston kehittymistä maahanmuuttajamyönteisemmäksi työpaikoilla. Kun yrityksissä on enemmän kokemusta maahanmuuttajista työntekijöinä, ennakkoluuloista päästäisiin ainakin osittain eroon ja työnantajat luultavasti myös palkkaisivat helpommin maahanmuuttajan työntekijäkseen.

Haastatelluilla opiskelijoilla vaikuttaa olevan selvillä, mille alalle he haluavat tulevaisuudessaan suunnata. Turhautumista saattaa aiheuttaa se, jos MAVA-koulutuksen sisällöt eivät vastaa opiskelijan tavoittelemaa ammattialaa. Tarvetta useammalle eri alalle valmistavalle koulutukselle vaikuttaisi olevan paljon. Ongelmana MAVA-koulutuksen eriyttämisessä usealle eri alalle saattaisi olla varsinkin pienillä paikkakunnilla se, että koulutuksiin ei tulisi tarpeeksi opiskelijoita. Yhtenä mahdollisena ratkaisuna voisi olla opintosisältöjen laajempi eriyttäminen jo olemassa olevien linjojen sisällä. Tällöin esimerkiksi tekniikan MAVA-koulutuksessa opiskeleva autoalalle hakeutuva opiskelija voisi valita itselleen tärkeitä kursseja MAVA-koulutuksen puolelta ja sen lisäksi hän voisi käydä autoalan peruskursseilla esimerkiksi ammattikoulun puolella. Yhteisessä opetuksessa olisi motivoinnin kannalta tärkeää keskittyä aihealueisiin, jotka ovat keskeisiä jokaisen opiskelijan elämässä heidän rakentaessaan tulevaisuuttaan Suomeen.

Selvityksessä ammatillisen peruskoulutuksen keskeyttämisestä yhdeksi tärkeimmäksi toimenpiteeksi keskeyttämisen ehkäisemisessä mainittiin MAVA-koulutuksen kehittäminen joustavammaksi ja paremmin yksilölliset tarpeet huomioivaksi. Selvityksessä ehdotettiin MAVA-koulutuksen pidentämistä kaksivuotiseksi tarpeen mukaan. Toisena opiskeluvuonna voisi olla enemmän työssäoppimista, perusteellisempaa tutustumista eri ammattialoihin ja opinto-ohjausta. Opiskelijat voisivat mahdollisesti suorittaa jo jotain opintoja valitsemallaan alalla. (Kilpinen 2009, 68, 82.) Tämä nousi esille myös meidän tutkimuksemme. Opinto-ohjaaja totesi, että MAVA-koulutusta pitäisi voida käydä myös kaksivuotisena. Jos opiskelija

pystyisi suorittamaan jo MAVA-koulutuksessa jotain ammattikoulun opinnoista, ei kokonaisopiskeluaikea pitenisi.

Työssäoppimisjaksojen ja kielenoppimisen kautta myönteisiä osallisuuden kokemuksia

Kohdemaan kielitaidon kehittämisen on monessa tutkimuksessa todettu edistävän integraatiota, sillä se mahdollistaa yhteiskunnan toimintaan osallistumisen, opiskelun sekä työnteon (ks. Tarnanen & Pöyhönen 2011, Bergbom & Giorgiani 2007, Paananen 2005). MAVA-koulutuksessa kielitaidon kehittäminen on pääosassa, sillä koulutuksen tarkoitus on antaa opiskelijalle kielelliset sekä muut opiskeluvalmiudet ammatillisessa koulutuksessa opiskelua varten. Tutkimuksemme tulosten perusteella opiskelijat tulevat MAVA-koulutukseen juuri kielitaitoa kehittääkseen ja he pitävät kieliopinnoita koulutuksen tärkeimpänä ja hyödyllisimpänä osana. Opinto-ohjaajan ja ryhmäohjaajan käsitykset vastasivat opiskelijoiden ajatuksia kieliopinnoista.

Opiskelijat näkivät kielitaidon myös mahdollistavan kanssakäymisen suomalaisten kanssa ja voivansa muodostaa kontakteja ja ihmissuhteita valtaväestön edustajien kanssa. Suomen kielen osaaminen nähtiin tärkeäksi myös sen takia, että se tekee mahdolliseksi omatoimisen toiminnan arkielämässä. Tärkein suomen kielen oppimisympäristö monelle opiskelijalle vaikuttaa olevan juuri MAVA-koulutus, sillä harva opiskelija käyttää sen ulkopuolella paljonkaan suomea. MAVA-koulutuksessa opiskelijat puhuvat jatkuvasti suomen kieltä ryhmän koostuessa erikielisistä opiskelijoista, jolloin suomi on luonnollinen yhteinen kieli. Opiskelijat mainitsivat tämän olevan yksi MAVA-koulutuksen etu. Opiskelijat kokivat suomen kielen opiskelun ja oppimisen haastavaksi, mutta moni opiskelijoista katsoi kehittyneensä paljon MAVA-koulutuksen aikana. Kielen oppimisen osalta MAVA-koulutuksella on siis myönteinen vaikutus maahanmuuttajaopiskelijoiden integraatioon. MAVA-koulutuksen kehittämisen kannalta olisi kuitenkin hyvä pohtia, miten kielen opiskelua voisi kehittää vielä paremmin opiskelijoiden tarpeita vastaaviksi. Voisiko formaalin kielen opiskelun yhdistää vielä enemmän kielenoppimiseen työharjoittelujen yhteydessä? Opiskelijoiden toiveena olisi päästä käyttämään enemmän kieltä ja oppia juuri omaan tulevaan ammattiin liittyvää sanastoa, joten kielen oppiminen työssä oppimisen yhteydessä palvelisi tätä tarvetta hyvin.

MAVA-koulutuksen merkitys uuteen yhteiskuntaan sopeutumisessa

Oman kulttuurin ja etnisen taustan säilyttämisen ja arvostamisen nähdään olevan onnistuneen integraation piirre. MAVA-koulutuksessa opiskelevista tutkimukseemme osallistuneista informanteista suurin osa oli yli 25-vuotiaita, joten heidän voidaan ajatella muodostaneen jo melko selkeän kuvan omasta itsestään ja etnisyydestään. He kaikki pitivät äidinkieltään vahvana ja kertoivat käyttävänsä sitä päivittäin. Kuitenkin myös aikuisilla sopeutumisprosessi on haastava, sillä he joutuvat muuttamaan identiteettiään uuteen ympäristöön sopivaksi ja muodostamaan itselleen uuden monikulttuurisen identiteetin. MAVA-koulutuksen yksi tavoite on antaa opiskelijalle tietoa suomalaisessa yhteiskunnassa ja työelämässä toimimisesta valmistaakseen heitä työelämään ja opintoihin. Tämä on tärkeää maahanmuuttajalle, jolle suomalainen kulttuuri ja elämä on vierasta. MAVA-koulutukseen osallistuneista opiskelijoista osa mainitsi hyödylliseksi sen, että koulutuksessa saa tietoa suomalaisesta yhteiskunnasta ja työelämästä. He kokivat myös erittäin hyödyllisiksi ja myönteisiksi harjoittelut, joissa pääsi näkemään ja kokemaan suomalaista työelämää käytännössä. Integraatiota kuitenkin edistäisi laajempi kontakti työelämään, jolloin opiskelijat pääsisivät oikeasti osaksi työyhteisöä ja voisivat luoda myös työelämässä tarvittavia sosiaalisia kontakteja muiden työntekijöiden kanssa. Työharjoittelut tukevat myös suomen kielen oppimista opiskelijoiden ollessa aidossa työympäristössä ja joutuessaan käyttämään itsenäisesti suomen kieltä.

Kohti tulevaisuutta

MAVA-koulutuksen opiskeluryhmällä on myös opiskelijoille suuri merkitys. Sen lisäksi, että ryhmästä on saanut ystäviä ja tukea, ryhmä tukee suomen kielen oppimista opiskelijoiden joutuessa puhumaan suomea opiskelijoiden eri äidinkielten takia. Sopeutumista Suomeen voi myös ajatella edistävän ajan viettäminen samassa tilanteessa olevien ihmisten kanssa. MAVA-ryhmän opiskelijat ovat yleensä Suomeen pysyvästi muuttaneita ulkomaalaisia. MAVA-koulutuksen sijoittuminen ammattikoulun yhteyteen on opiskelijoiden kokemusten perusteella suomen kielen oppimista tukevaa. Maahanmuuttajat opiskelevat samassa oppilaitoksessa suomalaisten opiskelijoiden kanssa, eivätkä he ole eristyksissä valtaväestöstä, niin kuin osa oli kokenut kotoutumiskoulutuksen kielikurssin aikana olevansa. Koulutuksen sijoittumista ammatillisen oppilaitoksen yhteyteen voisi mahdollisesti hyödyntää myös enemmän integroimalla MAVA-koulutuksen opiskelijoita joillakin kursseilla ammatillisen koulutuksen suomalaisista opiskelijoista koostuviin ryhmiin. Kielenoppimisen ja sosiaalisten suhteiden solmimisen lisäksi tämä edistäisi myös eriyttämistä eri aloille, mikä MAVA-koulutuksessa olisi tarpeellista jos opiskelijoiden ammattitavoitteet halutaan ottaa huomioon. Kontaktit suomalaisiin ovat integraation kannalta hyvin tarpeellisia, sillä monella opiskelijoista ei ollut suomalaisia ystäviä tai tuttavuuksia. Monet opiskelijoista kokivat suomalaisiin tutustumisen myös hyvin vaikeaksi, mikä voi vaikuttaa heidän suhtautumiseensa valtaväestöön ja sitä kautta integraatioon.

Vaikka opiskelijat siis kokivat MAVA-koulutuksen hyödylliseksi ja tärkeäksi välivaiheeksi matkalla koulutukseen tai työelämään, se ei nykyisessä muodossaan välttämättä tukenut kaikkien opiskelijoiden integraatioprosessia. Heille MAVA-koulutus oli vain yksi vuosi lisää pitkällä tiellä kohti työllistymistä. Omalle alalle työllistyminen koettiin liian vaikeaksi ja pitkäkestoiseksi prosessiksi yhteiskunnassamme, mikä vaikuttaa kielteisesti maahanmuuttajan integraatioon. Opiskelijoilla oli kuitenkin tulevaisuuden suunnitelmat tiedossa ja he olivat hyvin päättäväisiä Suomessa asumisen, töiden löytämisen ja oman elämänsä rakentamisen suhteen. Usko tulevaisuuteen kuvastaa opiskelijoiden halua integroitua ja luoda elämänsä uudessa kotimaassaan osana muuta yhteiskuntaa. Joistakin epävarmuuden tunteista huolimatta opiskelijat olivat kuitenkin hyvin toiveikkaita.

H: Voiks olla jotain semmosta mikä estää näiden unelmien toteutumisen?

Liu: Jos minä olen liian laiska (naurahtaa).

H: Niin..et se on ittestä kiinni.

Liu: Joo (nauraa) minä tunnen että ei ole vaikea unelma tai mitään en halua päästä presidentiksi..(nauraa) se on vain..minä haluan vain saada työn ja valmistua lähihoitajaksi ja ei mitään ole vaikea unelma, varmasti minä pääsen, mitään voi estää.

Tutkimuksemme tavoitteena oli nostaa maahanmuuttajien kanssa käydyistä keskusteluista ajatuksia ja ideoita, joista olisi mahdollisesti hyötyä MAVA-koulutuksen kehittämisessä. Tärkeää olisi muokata koulutusta joustavammaksi, niin että se vastaisi paremmin kohderyhmän erilaisia taustoja ja ammatillisia suuntautumisintoja. Koulutus ei saisi jäädä irralliseksi, vaan olisi tärkeää kytkeä se vielä vahvemmin osaksi ympäröivää yhteiskuntaa ja työelämää. Jotta koulutusta voisi kehittää paremmin opiskelijoiden tarpeita vastaavaksi, on tärkeää kuulla itse opiskelijoita. Myös tutkimusta, jossa kuultaisiin maahanmuuttajien omia mielipiteitä, tarvittaisiin lisää. Maahanmuuttajia ei voida ajatella vain toimenpiteiden kohteena, vaan heidän tulisi itse saada vaikuttaa heitä koskevaan päätöksentekoon ja tehdä valintoja omaan elämäänsä liittyen. Tämä motivoisi maahanmuuttajia aktiivisiksi osapuoliksi omassa sopeutumisprosessissaan ja edistäisi kaksisuuntaista integraatiota.

Kirjoittajat ovat opiskelijoita Jyväskylän yliopiston Opettajankoulutuslaitokselta. Artikkelin perustuu kirjoittajien pro gradu -tutkielmaan (2012) ”Minä sanoin opettajalle ensin haluaisin löytää työtä jos minä voin” – Maahanmuuttajien kokemuksia MAVA-koulutuksesta.

Lähteet

Alitolppa-Niitamo, A. 2003. Liminaalista jäsenyyteen? Somalinkielisten nuorten siirtymien haasteita. Teoksessa Harinen, P. (toim.) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Nuorisotutkimusverkosto. Nuoristotutkimusseura. Julkaisuja 38. Helsinki, 17–32.

Bergbom, B. & Giorgiani, T. 2007. Maahanmuuttajien suomen kielen taito. Teoksessa Vartia, M., Bergbom, B., Giorgiani, T., Rintala-Rasmus, A., Rajala, R. & Salminen, S. (toim.) *Monikulttuurisuustyön arjessa*. Työterveyslaitos. Työministeriö. Helsinki, 65–84.

Forsander, A. 2004. Tekeekö työ oikeaksi suomalaiseksi? Teoksessa Helne, T., Hänninen, S. & Karjalainen, J. (toim.) *Seis yhteiskunta – tahdon sisään! Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. SoPhi 80*, 195–215.

Kapanen & Kantosalo 2009. Maahanmuuttajien ammatilliseen peruskoulutukseen valmistava koulutus. Tilannekatsaus lukuvuodelta 2008–2009. Opetushallitus. Moniste 8/2009. Helsinki.

Kilpinen, J. 2009. Maahanmuuttajien ammatillisen peruskoulutuksen keskeyttämisselvitys. Opetushallitus. Viitattu 7.11.2011
http://www.oph.fi/download/119385_Maahanmuuttajien_ammattillisen_peruskoulutuksen_keskeyttamisselvitys.pdf

Nissilä L. 2009. Maahanmuuttajien koulutus Suomessa. Teoksessa Nissilä L. & Sarlin H.-M. (toim.) *Maahanmuuttajien oppimisvaikeudet*. 2. painos. Helsinki: Opetushallitus, 6–19.

Paananen, S. 2005 (toim.). *Maahanmuuttajien elämää Suomessa*. Helsinki: Tilastokeskus.

Pöyhönen, S., Tarnanen, M., Vehviläinen, E.-M., Virtanen, A. & Pihlaja, L. 2010. *Osallisena Suomessa. Kehittämissuunnitelma maahanmuuttajien kotoutumisen edistämiseksi*. Jyväskylän yliopisto. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Suomen Kulttuurirahasto.

Tarnanen, M. & Pöyhönen, S. 2011. Maahanmuuttajien suomen kielen taidon riittävyys ja työllistymisen mahdollisuudet. *Puhe ja kieli* nro. 4/2011, 139–152. Viitattu 1.5.2012.
<http://ojs.tsv.fi/index.php/pk/article/view/4750/4468>